

Відгук
офіційного опонента
кандидата юридичних наук
Ткаченко Валентини Василівни
на дисертацію
Левчука Вадима Олеговича
«ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМ СПІВУЧАСТІ»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі права
за спеціальністю 081 – «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Аналіз будь-якої дисертації розпочинається із оцінки актуальності обраної для дослідження теми. Рецензована робота присвячена розв'язанню науково-теоретичних та практичних проблем диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті, а це в свою чергу є важливою складовою реформування кримінального законодавства України. Підкреслюючи обґрунтування вибору теми дослідження, автор справедливо зазначає, що організована злочинність була і залишається одним з найбільш небезпечних викликів як на міжнародному, так і на національному рівні. Вказуючи, при цьому, що у Стратегії внутрішньої безпеки ЄС, що була прийнята Європейською Комісією у липні 2020 р. та яка розрахована на період із 2020 р. до 2025 р., передбачено основні дії та заходи із забезпечення безпеки на європейському рівні та акцентовано увагу на трьох пріоритетних та актуальних безпекових сферах, серед яких на першому місці – сфера боротьби з організованою злочинністю, з якою пов'язано інші суміжні сфери боротьби з торгівлею людьми, тероризмом і кіберзлочинністю. Як пише автор, для України проблема протидії організованій злочинності набула ще й іншого виразу, оскільки діяльність більшості організованих груп та злочинних організацій після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави посягає не лише на громадську безпеку, а й на

основи національної безпеки України. Цілком слушно автор, називає, насамперед терористичні організації «ЛНР» та «ДНР», їх незаконно створені структурні підрозділи у вигляді не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, що утворені та діють на тимчасово окупованих територіях як до, так і після 24 лютого 2022 року. Все це, на думку дисертанта, створює загрозу національній безпеці держави (особливо в умовах війни) навіть знаходження осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі», на території України, а також їх злочинна діяльність, яка має найвищий ступінь суспільної небезпеки порівняно з іншими учасниками організованих форм співучасті. Тому з огляду на вищевикладене, автор справедливо та цілком слушно наголошує на необхідності диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті порівняно з учасниками групової злочинності, що в свою чергу повинно враховувати особливості кожної організованої форми співучасті, передбачати її специфічні ознаки та сприятиме чіткій ідентифікації тієї чи іншої організованої групи або злочинної організації на практиці та належній формі кримінально-правового реагування на факти створення та діяльності організованих форм співучасті на нормативному рівні. При цьому автор прийшов до думки про те, що не найбільшою потребою при цьому, ураховуючи необхідність адаптації українського законодавства до законодавства країн ЄС, є приведення у відповідність розуміння суті організованих груп та злочинних організацій як до вимог універсальних міжнародних документів (насамперед до вимог Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000, так і до джерел правової системи ЄС (*Acquis communautaire* (*acquis*), серед яких – Спільні дії «Про визнання злочином участі в злочинній організації на території держав-членів ЄС» (98/733/JAI) від 21.12.1998 та Рамкове рішення Ради ЄС 2008/841/JHA від 24.10.2008 про боротьбу з організованою злочинністю. Особливо актуальною така адаптація стала у період намагання кардинально оновити кримінальне законодавство України

у вигляді проєкту КК як виразу доктринальних поглядів на механізм кримінально-правового регулювання в нашій державі.

Попри намагання адаптувати кримінальне законодавство України до законодавства ЄС, не можна ігнорувати й національного колориту організованих форм співучасті, що прослідковується насамперед з аналізу судової практики, яка є самостійним динамічним елементом правової системи України, важливим засобом забезпечення законності та правопорядку як основного принципу у сфері правозастосування. Квінтесенцією судової практики є правові висновки Верховного Суду, який як найвищий суд у системі судоустрою України забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Єдність же судової практики – це однаковий підхід судів відповідної юрисдикції до застосування норм матеріального та процесуального права при розгляді конкретних судових справ з урахуванням попереднього розгляду аналогічних за характером справ», а «сталість – це її постійність, незмінність та розрахованість на тривале використання.

Проблема кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті загалом та її диференціації зокрема впродовж тривалого часу перебуває у полі наукових інтересів вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Н.О. Антонюк, Ф. Г. Бурчак, А. А. Вознюк, Н.О. Гуторова, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, Г. П. Жаровська, О. О. Кваша, А. О. Конончук, І. А. Копйова, Р.О. Мовчан, В. О. Навроцький, Н. В. Невідома, Р. С. Орловський, В. В. Ткаченко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та інших. Без сумніву, науковий доробок цих учених є вагомим внеском у дослідження проблеми диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті

Автор справедливо наголошує, що попри значний внесок цих науковців у розробку проблеми, на сьогодні проблема диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм злочинності з огляду на новітні виклики основам національної безпеки у результаті протиправної

діяльності організованих груп та злочинних організацій на терені України потребує комплексного дослідження саме такого аспекту кримінальної відповідальності співучасників.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують у тому, що відповідні питання є не тільки теоретично, але й практично важливими та не розробленими в юридичній науці, а тому – перспективні для дослідження.

Отже, тема рецензованої дисертації відповідає потребам сучасної юридичної науки, тема дисертації є актуальною, а саме дослідження своєчасним. Актуальність теми належно обґрунтована у вступі до дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх достовірність. Проведене В.О. Левчуком дослідження та одержані висновки, пропозиції та рекомендації видаються достатньо достовірними й науково обґрунтованими, що забезпечується кількома чинниками – широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази, критичним аналізом матеріалів правозастосовної практики, веденням коректної полеміки, вдалою і продуманою логікою викладення матеріалу, яке дозволило автору виконати поставлені перед собою завдання (с. 8-9).

При написанні роботи В.О. Левчук опрацював великий обсяг літературних джерел з різних галузей наукового пізнання (308 найменувань), використання національного законодавства та міжнародних нормативно-правових актів, аналіз судової практики.

Цікавим і доречним є аналіз судової практики, також висновку Великої Палати Верховного суду щодо процесуальних витрат у рішеннях про притягнення до кримінальної відповідальності співучасників організованих форм співучасті. Якраз завдяки такому аналізу дисертанту вдалося з'ясувати: питання щодо процесуальних витрат, здебільшого вирішуються на засадах пропорційності, тобто пропорційного їх розподілу між усіма співучасниками,

у тому числі й з урахуванням інших осіб, матеріали відносно яких виділено під час досудового розслідування чи судового провадження.

Основою дослідження стало використання філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, насамперед *діалектичного методу*, який дозволив виявити теоретичні та прикладні проблеми диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті. Цей метод наукового пізнання дав можливість оцінити розвиток поняття «організовані форми співучасті» в доктрині кримінального права, у кримінальному законодавстві, а також у міжнародних документах, у тому числі у джерелах права ЄС, розкрити взаємозв'язок правових явищ в об'єктивній дійсності. *Герменевтичний метод* використовувався під час напрацювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України, формулювання авторських дефініцій кримінально-правових понять та виокремлення їх ознак (всі підрозділи). За допомогою *системно-структурного аналізу* було виокремлено види організованих форм співучасті у статтях Загальної та Особливої частини КК (підрозділ 1.2). *Формально-логічний (догматичний) метод* дозволив визначити зміст правових понять, нормативних вимог до призначення покарання учасникам організованих форм співучасті, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення КК у частині диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті (всі підрозділи). *За допомогою порівняльно-правового методу* досліджено зміст положень кримінального законодавства окремих зарубіжних держав у частині диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1).

В.О. Левчук є сумлінним науковцем, який продемонстрував у своїй роботі високий теоретичний рівень викладу матеріалу, логіку дослідження, вміння застосовувати різноманітні методи наукового пізнання, аналізувати законодавчі акти, коректно полемізувати з іншими авторами, аргументовано відстоювати власну точку зору, формулювати виважені та узагальнені висновки.

Все наведене підтверджує обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів зумовлена ступенем наукової розробки теми дослідження. Формулюючи положення наукової новизни, здобувач обґрунтовано здійснив виокремлення тих, що отримані вперше, тих, що удосконалені та тих, що дістали подальшого розвитку. Найбільш вагомими з теоретичної та практичної точок зору слід визнати такі напрацювання наукової новизни:

– запропоновано визначати форму співучасті у статтях Особливої частини КК з урахуванням форм співучасті у статтях Загальної частини цього Кодексу: якщо в статтях Особливої частини КК не визначається *forms generalis* (за допомогою термінів «група» чи «організація»), то відповідне кримінальне правопорушення може бути вчинено будь-якою організованою формою співучасті загального виду (*forms generalis*) (наприклад, не передбачене законом воєнізоване формування може бути організованою групою чи злочинною організацією);

– виокремлено такі рівні індивідуалізації кримінальної відповідальності, як ординарний (у межах санкції статті Особливої частини КК), екстраординарний (вихід за ці межі з урахуванням положень Загальної частини КК) та спеціальний (щодо окремих випадків, передбачених Загальною частиною КК, наприклад, призначення покарання співучасникам); ординарна індивідуалізація передує екстраординарній та спеціальній;

– удосконалено підхід щодо впливу форм співучасті на диференціацію кримінальної відповідальності (Н. О. Антонюк, О. О. Кваша, Р.С. Орловський та інші). Установлено, що ознаки *forms generalis* (частини 3 та 4 ст. 28 КК) є диференціюючими на початковому (первинному) рівні, тоді як ознаки *forms generis* у статтях Особливої частини КК мають диференціююче значення на завершальному (вторинному);

– удосконалено наукове бачення про злочинну спільноту (ч. 5 ст. 255 КК) як про *forms generis*, яка є злочинною організацією найвищого ступеня

структурованості; частини злочинної спільноти самі по собі повинні бути злочинними організаціями; ураховуючи діалектичне співвідношення загального та одиничного, констатовано, що злочинні організації є первинними, нижчестоящими та підтримуючими сегментами злочинної спільноти - складного, вищестоящого та ведучого явища;

– удосконалено перелік ознак, яким повинна відповідати злочинна організація як *forms generalis*. Доведено необхідність включення такої ознаки, як структурованість, що передбачена в міжнародних документах у сфері протидії організованій злочинності, а також в законодавстві окремих зарубіжних держав (наприклад, у кримінальних кодексах Республіки Болгарія, Італійської Республіки); рівнями структурованості злочинної організації є горизонтальний (лінійний) та вертикальний (ієрархічний);

– дістали подальшого розвитку наукові підходи щодо необхідності відмежування диференціації кримінальної відповідальності від її індивідуалізації (Н. О. Антонюк, О. О. Книженко, В. О. Навроцький та інших). Зокрема, встановлено, що диференціація здійснюється законодавцем на рівні нормотворчості, а індивідуалізація – судом на рівні правозастосування; для диференціації підсумковим юридичним документом є текст КК, а для індивідуалізації - остаточне судове рішення; у результаті диференціації утворюється законодавча модель кримінального правопорушення, а результатом індивідуалізації є вибір засудженому міри покарання; критеріями диференціації виступають характер суспільної небезпеки, типовий ступінь суспільної небезпеки, характер особи винного, а засобами індивідуалізації – основні загальні (ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особа винного), допоміжні загальні (обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання), та спеціальні (наприклад, характер та ступінь участі співучасників у вчиненні кримінального правопорушення);

- дістали подальшого розвитку положення про те, що склади злочинів, передбачених ч. 7 ст. 1111 КК та ст. 260 КК, є суміжними, що потребує

встановлення під час кваліфікації таких розмежувальних ознак, як безпосередній об'єкт (основи національної безпеки України – ч. 7 ст. 1111 КК, та громадська безпека – ст. 260 КК); час вступу особи до незаконних формувань (якщо цей юридичний факт мав місце до 24.02.2022, то дії особи належить кваліфікувати за ст. 260 КК, а якщо після цієї дати, то за ч. 1 ст. 1111 КК), спеціальні ознаки суб'єкта (дії іноземців та осіб без громадянства у будь-якому випадку слід кваліфікувати за ст. 260 КК незалежно від часу вступу до незаконного формування, а дії громадян України, які вступили до складу незаконних збройних формувань до 24.02.2022 – за ст. 260 КК, а після цієї дати – за ч. 7 ст. 1111 КК);

– дістали подальшого розвитку підходи в судовій практиці, відповідно до яких діяльність особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі», окрім заподіяння шкоди громадській безпеці в частині спричинення шкоди створенням та діяльністю організованих форм співучасті, заподіює шкоду основам національної безпеки України, що повинно бути враховано розробниками проекту КК під час конструювання норм про кримінальну відповідальність злочинних лідерів.

Рецензована праця містить низку й інших теоретично обґрунтованих і важливих для науки й практики нових положень, що стосуються теоретичної та практичної проблеми диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті в кримінальному праві України і здатні як удосконалити законодавство про кримінальну відповідальність, так і сприяти оптимізації практики його застосування.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Зміст і структура дисертації відповідає меті та завданням, сформульованим дисертантом на початку дослідження, а також відображають актуальність дослідження та його наукову новизну. Дисертація характеризується логічним змістовним наповненням, відповідно до змісту, структура якого забезпечує комплексність та системність опрацювання проблематики диференціації кримінальної

відповідальності учасників організованих співучасті у кримінальному праві України.

Структура дисертації побудовано логічно, у відповідності до поставлених перед дослідженням завдань. Дисертація складається із вступу, трьох розділів (всі три розділи містять підрозділи), а також висновків, списку використаних джерел і додатків. Окремі підрозділи присвячені завданням, які поставлені при написанні дисертації.

Вступ до дисертації містить обґрунтування вибору теми дисертаційного дослідження. Зокрема, у цій частині відзначено, що проблема диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті впродовж тривалого часу перебуває у полі наукових інтересів вітчизняних та зарубіжних науковців. Попри значний внесок цих науковців, з огляду на новітні виклики основам національної безпеки у результаті протиправної діяльності організованих груп та злочинних організацій на терені України є важливим комплексне дослідження саме такого аспекту кримінальної відповідальності співучасників. Також у вступній частині рецензованої праці показано зв'язок цього дослідження з науковими програмами, планами, темами. У вступі сформульована мета та завдання дослідження, вказані об'єкт, і предмет, позначені методи дослідження, вказується її теоретична та нормативна основа, емпірична база. Ще у вступі сформульовано 10 позицій, які на думку дисертанта, характеризують наукову новизну проведеного ним дослідження, охарактеризовано які здобуті результати можуть бути використані у подальшому в науково-дослідній діяльності, правозастосовній діяльності та навчальному процесі.

У розділі 1 «Теоретичні засади диференціації кримінальної відповідальності співучасників організованих форм співучасті» здійснено доктринальне дослідження теоретичних засад диференціації кримінальної відповідальності співучасників організованих форм співучасті, зокрема, зроблено огляд стану наукових досліджень, які передували рецензованій

роботі; охарактеризовано диференціацію та індивідуалізацію як самостійні, однак взаємозалежні принципи та встановлено відмінні властивості між ними.

У підрозділі 1.1 «Поняття диференціації кримінальної відповідальності в кримінально-правовій доктрині» диференціацію та індивідуалізацію названо самостійними, однак взаємозалежними принципами кримінального права та встановлено відмінні властивості між ними, до яких віднесено: 1) *рівень діяльності уповноваженого суб'єкта*: рівень нормотворчості (диференціація), рівень правозастосування (індивідуалізація); 2) *суб'єкт здійснення*: законодавець (диференціація), суд (індивідуалізація); 3) *підсумковий юридичний документ*: текст КК (диференціація), остаточне судове рішення (індивідуалізація); 4) *результат*: диференціюючі норми (для диференціації), вибір засудженому міри покарання (для індивідуалізації); 5) *критерії*: характер суспільної небезпеки, типовий ступінь суспільної небезпеки, характер особи винного (критерії диференціації), ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особа винного (основні загальні), обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (допоміжні загальні), характер та ступінь участі кожного зі співучасників у вчиненні кримінального (спеціальні) (критерії індивідуалізації). Виокремлено рівні індивідуалізації, а саме: ординарний (у межах санкції статті) та екстраординарний (з виходом за межі санкції статті з урахуванням положень Загальної частини КК). За часом здійснення ординарна індивідуалізація передує екстраординарній.

У підрозділі 1.2 «Поняття «організовані форми співучасті» у теорії кримінального права та їх значення для диференціації кримінальної відповідальності» окреслено загальну проблему форм співучасті, називаючи при цьому критерії, які становлять основу дефініції поняття «форма співучасті».

У підрозділі 1.2.1 «Форми співучасті в універсальних міжнародних конвенціях та в джерелах правової системи ЄС (*Acquis communautaire (acquis)*)», зазначається, що у міжнародних конвенціях у сфері протидії організованій злочинності для позначення фактично одного поняття

використовуються різні терміни – «організована група» та «злочинна організація» та робиться висновок про те, що законодавство країн ЄС, як первинне, так і вторинне, не розрізняє між собою вказаних понять, використовуючи терміни «організована група» та «злочинна організація», на відміну від КК, який диференціює їх, називаючи окремими термінами «організована група» та «злочинна організація» якісно різні форми співучасті.

Підрозділ 1.2.2 «Форми співучасті у кримінальному законодавстві зарубіжних країн» присвячено аналізу особливостей форм співучасті та їх впливу на диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності за законодавством європейських країн. Вказується, що держави, які ратифікували Палермську конвенцію, дистанціювалися від поняття злочинної організації, що передбачалося в Рамковому рішенні 2008/841/ЈНА, встановивши кримінальну відповідальність за створення та діяльність організованої злочинної групи. Окремі країни привнесли в розуміння організованих форм національний колорит, обумовлений історичними традиціями, що вплинули на існування національних організованих форм співучасті, як-то злочинна організація мафіозного типу (Італія), «злочини в законі», «злочинський світ» (Грузія).

Встановлено, що держави, члени ЄС, більшою мірою диференціюють кримінальну відповідальність за організовані форми злочинності в статтях Особливої частини, тоді як держави пострадянського простору – як у Загальній, так і в Особливій частині своїх Кодексів. В більшості КК розглянутих країн диференціюється кримінальна відповідальність учасників організованих форм співучасті залежно від вчинення певних категорій злочинів за такими критеріями, як тяжкість злочину, передбачені покарання або порядок суспільних відносин, що охороняються законом. Зроблено висновок, що лише дві країни з проаналізованих встановлюють кримінальну відповідальність за участь в створенні та діяльності організованих форм співучасті для юридичних осіб (Франція, Грузія).

У підрозділі 1.2.3 «Підходи до розуміння поняття «організовані форми співучасті» в теорії кримінального права» розглядаються підходи науковців щодо розуміння форм співучасті загалом та організованих форм співучасті в цілому. Автором підтримано підхід, відповідно до якого за ступенем згуртованості слід виокремлювати групові (група осіб та група осіб за попередньою змовою) та організовані (організована група та злочинна організація) форми співучасті (*forms generalis*). Виокремлення *forms generalis* (частини 3 та 4 ст. 28 КК), на думку дисертанта, має важливе значення для подальшого конструювання кримінально-правових норм у статтях Особливої частини КК, оскільки всі особливі випадки співучасті (*forms generis*) повинні відповідати загальним ознакам організованої групи та злочинної організації та передбачати одну чи кілька спеціальних ознак. *Forms generalis*, ознаки яких мають загальний характер, поширюються на всі випадки передбачення кримінальної відповідальності за *forms generis* у статтях Особливої частини КК. Якщо законодавець чітко не вказує, яка *forms generalis* має місце у разі криміналізації *forms generis*, то відповідний злочин може бути вчинено за наявності будь-якої *forms generalis*.

Відмінність *forms generis* від *forms generalis*, окрім розташування відповідних норм полягає в тому, що ознаки *forms generalis* використовуються законодавцем під час конструювання співучасті *forms generis*. Якщо в статті Особливої частини КК співучасть *forms generis* описується з використанням термінології, яка дає можливість ідентифікувати її належність до однієї з форм співучасті *forms generalis*, то саме ця *forms generalis*, її ознаки повинні братися для характеристики відповідної *forms generalis*. Установлено, що *forms generalis* (частини 3 та 4 ст. 27 КК) слугують диференціації на початковому, первинному рівні, тоді як *forms generis* використовуються законодавцем для диференціації на завершальному, вторинному етапі.

У статтях Особливої частини чинному КК виявлено такі *forms generis*:
 1) *формування*: незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території (ст. 111¹), не передбачені законом воєнізовані

або збройні формування (ст. 260); 2) *організація*: транснаціональна організація (ч. 5 ст. 143); злочинна організація (ст. 255); терористична організація (ст. 258³); 3) *спільнота*: злочинна спільнота (ч. 4 ст. 255); 4) *група*: група, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою (ст. 181); терористична група (ст. 258³); організована група в установах відбування покарань (ст. 392).

Зроблено висновок, що банда (ст. 257 КК) може набувати форму як організованої групи, так і злочинної організації, а злочинна спільнота (частини 4, 5 ст. 255 КК) – форму злочинної організації. Злочинна спільнота, у розумінні автора, не є самостійною формою співучасті, а тому ст. 28 чинного КК не потребує коригування.

Розділ 2 «Диференціація кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті у статтях загальної частини КК України» присвячено диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті у статтях Загальної частини КК України та аналізу нормативних вимог до призначення покарання за кримінальними кодексами зарубіжних держав, спеціальним засадам призначення покарання співучасникам організованих форм співучасті.

У підрозділі 2.1 «Диференціюючі ознаки організованих форм співучасті (forms generalis) у статтях Загальної частини КК України» встановлено, що стійкість є універсальною ознакою, яка притаманна організованим формам співучасті в цілому, а тому не може мати нормативного диференціюючого значення. Автором запропоновано нормативно передбачити таку диференціюючу ознаку злочинної організації, як структурованість, яка у чинному КК має латентний характер.

Характеризується структурованість злочинної організації, яка складається з окремих елементів (членів організації та/або її структурних частин), які мають функціональне призначення, діалектично взаємодіють з іншими елементами структури злочинної організації, утворюючи різні

горизонтальний (лінійний) та вертикальний (ієрархічний) рівні структурованості.

Зроблено висновок, що ієрархічність є ознакою структурованості, яка передбачена у міжнародних конвенціях як ідентифікуюча ознака організованих злочинних груп, а також передбачається у багатьох кримінальних кодексах, що аналізувалися під час дослідження. Визначено, що диференціююче значення між організованою групою та злочинною організацією має й така ознака, що передбачена в міжнародних документах та запропонована до включення розробниками проєкту КК, як мета отримання фінансової або іншої матеріальної вигоди.

У підрозділі 2.2 «Нормативні вимоги до призначення покарання співучасникам організованих форм співучасті як форма диференціації кримінальної відповідальності» розглянуто питання щодо призначення покарання за кримінальними кодексами зарубіжних держав та спеціальних засад призначення покарання співучасникам організованих форм співучасті за КК України.

У підрозділі 2.2.1 «Призначення покарання співучасникам за кримінальними кодексами окремих зарубіжних держав» автор приходить до висновку, що у кримінальному законодавстві зарубіжних держав правила призначення покарання співучасникам визначені по-різному. У кримінальному законодавстві держав – країн Європейського Союзу зазвичай такі правила не виокремлюються (приміром, в законодавстві Іспанії, Угорщини, Чехії) або інтегровані у загальні норми про співучасть (зокрема, у кодексах Німеччини, Італії, Франції, Польщі, Болгарії).

У підрозділі 2.2.2 «Спеціальні засади призначення покарання співучасникам організованих форм співучасті за КК України» автор на підставі системного тлумачення положення ч. 5 ст. 68, ч. 2 ст. 53 КК зробив висновок, що суд повинен враховувати при призначенні покарання співучасникам обов'язкові (імперативні) (ч. 5 ст. 68 КК) та необов'язкові (факультативні) (ч. 2 ст. 53 КК) засади. Під характером участі у вчиненні

кримінального правопорушення запропоновано розуміти роль, яку виконує співучасник (якісна характеристика), а під ступенем участі – інтенсивність його діяльності, спрямованої на досягнення спільного злочинного результату (кількісна характеристика). Зроблено висновок, що суди не розрізняють характеру та ступеня участі, а тому, мотивуючи покарання, призначене співучасникам, вказують на застосування цих двох критеріїв разом.

Охарактеризовано факультативний критерій визначення розміру покарання співучасникам, яким є врахування значної/незначної ролі (ч. 2 ст. 53 КК) та констатовано, що за наявності організованих форм співучасті для жодного співучасника законодавець не може передбачати привілейованих винятків під час визначення розміру покарання у виді штрафу. Адже сама по собі форма співучасті, яка належить до організованих, вказує на те, що участь члена організованої форми співучасті не може бути незначною.

У підрозділі 2.3 «Диференціація кримінальної процесуальної форми для учасників організованих форм співучасті: окремі питання» розглянуто окремі питання наявності організованих форм співучасті та впливу на вибір кримінально-процесуальної форми у конкретному кримінальному провадженні, що стосується, насамперед, об'єднання та виділення матеріалів кримінального провадження. Вказується, що у разі диференціації кримінальної процесуальної форми для учасника організованої форми співучасті шляхом виділення матеріалів кримінального провадження щодо одного або декількох співучасників, у суддів здебільшого не виникає проблем під час установлення характеру та ступеня участі того учасника організованої групи, стосовно якого здійснюється судовий розгляд у виділеному кримінальному провадженні, а також ознак відповідної організованої форми співучасті.

Суди, розглядаючи матеріали виділеного кримінального провадження стосовно одного чи кількох співучасників організованих форм співучасті, не повинні у вирокі усуватися від вирішення питання про долю речових доказів. Рекомендовано судам зазначати у вирокі, що долю речових доказів буде

вирішено після розгляду первісного кримінального провадження, матеріали з якого були виділені під час досудового розслідування. Здійснюючи розподіл процесуальних витрат між учасниками організованих форм співучасті, суди здебільшого використовують різноманітні критерії диференціації кримінальної процесуальної форми такого рішення, як-то критерії персоналізації, конкретизації, пропорційності, врахування виду співучасника. Стягнення процесуальних витрат з учасників неорганізованих форм співучасті здійснюється з використанням одного критерію – пропорційності. Під час ухвалення вироку щодо співучасника, матеріали кримінального провадження щодо якого було виділено в окреме провадження, суд може покласти на нього обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду солідарно з іншим співучасником, якого було раніше засуджено іншим вироком суду.

Розділ 3 «Диференціація кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті у статтях особливої частини КК України» висвітлено проблему диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті у статтях Особливої частини КК, таких як-от учасників терористичних груп та організацій, не передбачених законом воєнізованих формувань, а також осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі».

У підрозділі 3.1 «Терористична група та терористична організація як forms generis» Віднесено Палермську конвенцію до антитерористичного законодавства, яка створює підвалини профілактики терористичним загрозам національному рівні та може слугувати основою для виокремлення та характеристики ознак терористичної групи та терористичної організації. З огляду на розуміння організованої злочинної групи у цьому міжнародному документі терористична організація повинна характеризуватися такими ознаками, як стійкість; структурованість; тривалий характер здійснення терористичної діяльності або намір його здійснювати. Констатовано, що внутрішня структура та озброєність не є ідентифікуючими ознаками терористичної організації. З урахуванням сучасних безпекових викликів для

України запропоновано визнавати ознакою терористичної організації мету спричинення шкоди основам національної безпеки України, альтернативну меті здійснення терористичної діяльності.

У підрозділі 3.2 «Не передбачені законом воєнізовані або збройні формування (ст. 260 КК) як *forms generis*» запропоновано, що дії учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, які є структурними частинами терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР» кваліфікувати за ст. 260 КК (за умови, що дії як громадян України, так і іноземців та осіб без громадянства вчинено до повномасштабного вторгнення РФ на територію України).

Встановлено, що склади кримінальних правопорушень, передбачених ч. 7 ст. 111¹ КК та ст. 260 КК, є суміжними, що потребує встановлення під час кваліфікації таких розмежувальних ознак, як безпосередній об'єкт злочинів (основи національної безпеки України / громадська безпека (відповідно)); час вступу особи до незаконних формувань (якщо цей юридичний факт мав місце до 24.04.2022, то дії особи належить кваліфікувати за ст. 250 КК, а якщо після, то за ч. 1 ст. 111¹ КК), спеціальні ознаки суб'єкта (дії іноземців та осіб без громадянства у будь-якому випадку слід кваліфікувати за ст. 260 КК незалежно від часу вступу до незаконного формування, а дії громадян України, які вступили до складу незаконних збройних формувань до 24.02.2023 – за ст. 260 КК, а після цієї дати – за ч. 7 ст. 111¹ КК).

Також, пропонується ряд правил кваліфікації дій особи, учасника не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування. Якщо громадянин України після 24.02.2022 брав участь у діяльності незаконних формувань, то його дії утворюють ідеальну сукупність злочинів та підлягають кваліфікації за сукупністю ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111¹ КК. Якщо особа, яка не була учасником не передбаченого законом формування надала інформаційну допомогу його членам, то такі дії підлягають кваліфікації за ч. 7 ст. 111¹ КК.

У підрозділі 3.3 «Особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу та диференціація кримінальної відповідальності учасників

організованих форм співучасті» визначено, що «вор в законі» належить до осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу та характеризується такими ознаками, як наявність авторитету, інших особистих якостей і можливостей; здійснення злочинного впливу та координація злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив тощо.

Дисертантом піддається критиці використання законодавцем русизму «вор», яке, як і слово «злочинець», не здатні повною мірою точно описати верхівку злочинної ієрархії, кримінальну відповідальність якої мав намір установити законодавець. Зворот «вор в законі» – жаргон, використання якого є неприйнятним у КК, що порушує вимогу офіційного характеру цього Кодексу. Вживання словосполучення «вор в законі» у КК несе в собі змістовну проблему, яка полягає у розкритті ознак цього поняття за допомогою оцінної лексики («здійснення злочинного впливу», «координація злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив», «авторитет», «інші особисті якості чи можливості»), що є порушенням правової визначеності, яка є складовою принципу верховенства права.

Визначено ознаки «вора в законі», на яких акцентується увага у судових рішеннях, зокрема тих, що ухвалені в межах адміністративного судочинства та стосуються вирішення питання про заборону в'їзду на територію України іноземним громадянам через наявність у них статусу «вора в законі». Серед таких ознак, автором називаються – проходження процедури ініціації, отримання статусу «вора в законі»; контроль та розподіл матеріальних благ; виконання ролі «мирового судді» під час вирішення конфліктів та спірних ситуацій між представниками криміналітету; вплив на представників криміналітету, надання їм вказівок, контроль їх виконання, дотримання негласних «злочинних понять»; наявність злочинного прізвиська, авторитету у кримінальному світі. Визначено, що факт наявності в особи статусу «вора в законі» може бути підтверджено публікаціями в пресі, якщо відсутнє рішення суду, яким спростовується недостовірність вказаної інформації.

Констатовано, що діяльність особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статус «вора в законі», окрім заподіяння шкоди громадській безпеці в частині шкоди від створення та діяльності організованих форм співучасті, заподіює шкоду такому порядку суспільних відносин, як основи національної безпеки України, що повинно бути враховано розробниками проєкту КК під час конструювання норм про кримінальну відповідальність злочинних лідерів.

Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий. Порушень академічної доброчесності опонентом не виявлено.

Дисертаційне дослідження В.О. Левчука містить вагомні результати, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему, а також забезпечують розв'язання ряду практичних питань. Викладені в ньому наукові дослідження заповнюють ряд прогалин, які існували в теорії кримінального права, є основою для подальших досліджень, вдосконалення правозастосування юридичної освіти.

Теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи підтверджується можливістю використання розроблених дисертантом рекомендацій, положень та пропозицій у науковій, законотворчій, науково-педагогічній діяльності та правозастосуванні.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі дискусійні положення, неточності та упущення, які потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту.

1. Безумовно схвальної та позитивної оцінки заслуговує використання матеріалів судової практики (близько 200 рішень), рішення (остаточні та проміжні) судів України першої, апеляційної та касаційної інстанцій. Щоправда, не дивлячись на використання такої кількості судових рішень, самих посилань по роботі на матеріали конкретних кримінальних проваджень могло б бути набагато більше. Особливо від цього практична складова дисертаційного дослідження лише виграла б і посилила сам зміст та наукову

значущість, якби здобувач навів більше прикладів з практики, особливо тих, що стосуються структури, чіткої координації дій між учасниками організованих форм співучасті, а це б засвідчило про можливість отримання тих нюансів, які у вироків і ухвалах не відображені. Більшої уваги треба було б зацентувати і на тих судових рішеннях, у яких окреслено саме характер та ступінь участі співучасників організованих форм співучасті при вчиненні кримінального правопорушення, а не обмежившись декількома вироків з цього питання та тим більше, в такому разі не робити висновок, на який зокрема, вказує сам автор на стор. 134 щодо аналізу судових рішень, що суди не розрізняють характеру та ступеня участі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення. Та й загалом, вкрай важливо, при такій назві дисертації «диференціація кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті» більше приділяти саме цим питанням та прикладам з практики. При цьому, не обов'язково, виділяючи при цьому окремим підрозділом питання диференціації кримінально-процесуальної форми для учасника організованої форми співучасті шляхом виділення матеріалів кримінального провадження (стор.117-132).

2. Теоретична складова дисертації В.О. Левчука лише виграла б і посилила сам зміст, наукову та практичну значущість, якби здобувач звернув увагу на історичний аспект диференціації кримінальної відповідальності організованих форм співучасті в Україні, особливо це стосується здобутків науковців XIX початку XX століть. Принаймні можна було висловити хоча б декілька загальних зауважень з приводу тих чинників трансформації наукового уявлення про модель диференціації кримінальної відповідальності організованих форм за співучасті, які обумовили їх сучасний зміст. Окрім того це посилює б позицію щодо виділення організованих форм співучасті, що поділяються на загальні (*forms generalis*) – організовані групи та злочинні організації (частини 3, 4 ст. 28 КК) та спеціальні (*forms generis*), передбачені у статтях Особливої частини КК. Тим більше, що сам науковець, коли вказував на діалектичний метод в доктрині кримінального права, звернув увагу, що цей

метод дав можливість оцінити розвиток поняття «організовані форми співучасті» (стор. 9). Однак, щоб показати розвиток поняття «організовані форми співучасті» треба звернутися саме до історичного методу пізнання, хоча сам по собі діалектичний метод також дозволяє виявити закономірності розвитку явища і науково передбачити її майбутній розвиток.

Тому хотілося б почути позицію автора, щодо можливості використання історії виникнення організованих форм співучасті, оскільки у наш час будь-яке дослідження у різних її аспектах неможливе без звернення до наукової думки, сформульованої у минулому. Тим більше, що чимало основних положень сучасної вітчизняної кримінально-правової науки є результатом плідної праці саме криміналістів XIX початку XX століть.

3. Вважаю, що обрана тема В.О. Левчука «диференціація кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті» зобов'язувала дисертанта звернути на загальне поняття «форма співучасті», при цьому визначивши це поняття для організованих форм співучасті, що ще більше б посилило позиції наукової новизни (стор. 11) щодо пропозиції обґрунтування того, що організовані форми співучасті поділяються на загальні (*forms generalis*) – організовані групи та злочинні організації (частини 3, 4 ст. 28 КК) та спеціальні (*forms generis*), передбачені у статтях Особливої частини КК України та пропозиції визначення форми співучасті у статтях Особливої частини КК з урахуванням форм співучасті у статтях Загальної частини цього Кодексу: якщо в статтях Особливої частини КК не визначається *forms generalis* (за допомогою термінів «група» чи «організація»), то відповідне кримінальне правопорушення може бути вчинено будь-якою організованою формою співучасті загального виду (*forms generalis*) (наприклад, не передбачене законом воєнізоване формування може бути організованою групою чи злочинною організацією).

Як пише сам автор будь-яке дослідження слід розпочинати саме з аналізу понятійного апарату (стор. 16), але чому тоді автор сам собі суперечить у своєму твердженні, коли поняття «диференціація» та «індивідуалізація» у

різних значеннях було розглянуто, а щодо визначення поняття «форма співучасті» було зазначено лише через призму вказівки, що проблема форм співучасті є достатньо розробленою та назвавши тільки науковців, які досліджували це питання. Тобто видається зовсім не логічним, недоречним та цілком незрозумілим, чому автор звернув увагу на поняття «диференціація», а на поняття «форма співучасті» - ні. Погодитися з цим не можу, тому хотілося б почути пояснення дисертанта з цього приводу.

4. Тому в контексті вищенаведеного зауваження, з точки зору наукової новизни слабким, малообґрунтованим та відповідно потребує пояснення при захисті- висновок , який робить дисертант, щодо поділу організованих форм співучасті на загальні (*forms generalis*) – організовані групи та злочинні організації (частини 3, 4 ст. 28 КК) та спеціальні (*forms generis*), передбачені у статтях Особливої частини КК. Мені важко пояснити на чому базується такий висновок автора, оскільки навіть не розглядалось питання загального розуміння форм співучасті. Тим більше сам дисертант у підрозділі 2.1 «Диференціюючі ознаки організованих форм співучасті (*forms generalis*) кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті у статтях загальної частини» при розгляді диференціюючих ознак організованих форм співучасті вказав, на дослідження в загальних рисах проблему значення організованих форм співучасті *forms generis* для диференціації.

5. Проблема диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті охоплює різні аспекти як на нормативному рівні, так і на правозастосовному і, здебільшого, потребує вивчення матеріалів судової практики не тільки щодо характеру та ступеня участі учасників організованих форм співучасті, але й встановлення відповідних меж покарання учасникам організованих форм співучасті. Тому є очевидним, що практична складова дисертаційного дослідження В.О. Левчука лише виграла б, якби дисертант приділив увагу конкретним формам кримінально-правового реагування на протиправну діяльність учасників організованих форм співучасті у вигляді визначення їм конкретної міри покарання, бо це посилює

б значущість проблеми диференціації кримінальної відповідальності організованих форм співучасті. З огляду на це, варто було б запропонувати оптимальні моделі кримінального покарання організованим формам співучасті, які вимагають належної нормативної регламентації визначення та обчислення його строків і розмірів на нормативному та прикладному рівнях. Та можливо варто було б визначити дане питання окремим розділом чи хоча б підрозділом, що безумовно покращило не тільки змістовну частину роботи, але й надані висновки щодо підрозділів 2.2.1 «Призначення покарання співучасникам за кримінальними кодексами окремих зарубіжних держав» та 2.2.2 «Спеціальні засади призначення покарання співучасникам організованих форм співучасті за КК України». На жаль, дисертант оминув цю проблему щодо визначення конкретних мір покарання щодо організованих форм співучасті.

Загалом висловлені критичні зауваження істотно не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження, оскільки більшість із них є дискусійними або можуть бути предметом обговорення в ході прилюдного захисту дисертації.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Результати дослідження повною мірою відображені в наукових статтях і тезах доповідей автора на науково-практичних конференціях, що в цілому свідчить про достатній рівень апробації. Основні результати дослідження знайшли відображення у 10 наукових публікаціях (3 наукові статті - у вітчизняних виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку фахових видань; 1 стаття у зарубіжних виданнях; тези 6 доповідей).

ВИСНОВОК: дисертація Левчука Вадима Олеговича «ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМ СПІВУЧВСТІ» є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання – розробка науково-теоретичних засад та пропозицій щодо вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті в кримінальному праві України. Представлена

робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами: критичний аналіз попередніх дослідників проблеми диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті в кримінальному праві України, органічне поєднання різних методів пізнання, звернення до досягнень різних галузей права та даних суспільних наук. Дисертація містить наукові положення, висновки, які вперше пропонуються в юридичній науці, сформульовано ряд важливих наукових пропозицій та рекомендацій для правозастосовної діяльності, які в сукупності вирішують важливу теоретичну та практичну проблему диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих форм співучасті в кримінальному праві України.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами й доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), наказу МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами й доповненнями від 31 травня 2019 року № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Автор дисертації Левчук Вадим Олегович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

доцент

кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права

Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

кандидат юридичних наук

Валентина ТКАЧЕНКО